

СЕКЦІЯ 8. СПЕЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.9

ТЕОРЕТИКО-ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ КОРЕКЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДІТЕЙ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ДОШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Семенцова О.М., старший викладач
кафедри психології

Запорізький національний технічний університет

У статті розроблено модель корекції комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку в умовах дошкільного закладу. Розглянуто принципи корекції. Сформульовано основні завдання та визначено зміст етапів корекційної роботи в умовах дошкільного навчального закладу.

Ключові слова: комунікативна діяльність, принципи корекції, діти із затримкою психічного розвитку, старший дошкільний вік.

В статті розроблена модель корекції комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із затримкою психічного розвитку в умовах дошкільного закладу. Розглянуто принципи корекції. Сформульовано основні завдання та визначено зміст етапів корекційної роботи в умовах дошкільного навчального закладу.

Ключевые слова: коммуникативная деятельность, принципы коррекции, дети с задержкой психического развития, старший дошкольный возраст.

Sementsova O.N. THEORETICAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS OF CORRECTION OF COMMUNICATIVE ACTIVITY AMONG THE CHILDREN WITH MENTAL DISABILITIES IN PRE-SCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTION

The model of correction of communicative activity among the children with mixed-specific disorders of mental development is suggested. The principles of correction are considered. The main problems and contents of the correction process in pre-school educational institution are formulated.

Key words: communicative activity, principles of correction, children with mental disabilities, senior pre-school age.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної української системи дошкільної освіти характеризується реформуванням її системи і змісту. Прогресивні зміни, що відбулися в освітній політиці України останнім часом, і пріоритетні завдання подальшого розвитку системи дошкільної освіти закріплено в нормативних документах (Державній національній програмі «Освіта» (Україна XXI ст.), Законі України «Про дошкільну освіту», Законі України «Про охорону дитинства», Базовому компоненті дошкільної освіти, Державній цільовій програмі розвитку дошкільної освіти на період до 2017 р.).

Чинна система допомоги дітям із легкими формами інтелектуальних порушень також потребує вдосконалення та подальшого розвитку. На сучасному етапі вже накопичено певний досвід роботи з питань організації допомоги дітям із затримкою психічного розвитку (далі – ЗПР) в умовах спеціалізованого дошкільного закладу, а саме: упроваджується значна кількість інновацій в організацію, зміст, методик, технологію навчання й виховання. Проте недостатньо уваги приділяється розробці програм із комунікативного розвитку дітей із ЗПР.

технологію навчання й виховання. Проте недостатньо уваги приділяється розробці програм із комунікативного розвитку дітей із ЗПР.

Ступінь розробленості проблеми. Особливого гостроти ця проблема набуває щодо дітей старшого дошкільного віку із ЗПР, спілкування яких, унаслідок недостатньої сформованості пізнавальних і емоційно-вольових функцій, характеризується низкою труднощів у комунікативній діяльності, а саме: низьким рівнем розвитку мовних засобів спілкування, перевагою експресивно-мімічних і практично-дійових засобів спілкування, провідною роллю ігрових інтересів, які ускладнюють виникнення змістових контактів між партнерами спілкування (О.Є. Дмитрієва, О.С. Слепович, Л.І. Перелесні).

Дані, отримані О.Є. Дмитрієвою, свідчать про те, що позаситуативними формами спілкування (характерними для дітей старшого дошкільного віку), що спонукаються потребою в пізнанні людських стосунків,

діти із ЗПР самостійно не опановують. Але в більшості випадків затримка психічного розвитку має тенденцію до компенсації за умови спеціального організованого навчання та виховання (І.І. Мамайчук, Н.Ю. Борякова). Тому актуальним питанням спеціальної психології є розробка програм корекції та розвитку комунікативної діяльності для цієї категорії дітей, у яких зміст і форми впливу на особистість дитини підібрані на основі ретельно продуманого методологічного підходу.

Метою статті є обґрунтування теоретико-організаційних аспектів корекції комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із ЗПР в умовах дошкільного навчального закладу.

Завдання дослідження:

– розробити модель корекції комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із ЗПР в умовах дошкільного закладу;

– сформулювати основні завдання та визначити зміст етапів корекційної роботи.

Виклад основного матеріалу. У межах статті розглянемо особливості організації роботи з дітьми із ЗПР щодо розвитку їхнього спілкування з однолітками на основі психологічної корекції. У науковій літературі існує значне різноманіття тлумачень поняття «психологічна корекція». Г.І. Онищенко, узагальнюючи підходи до визначення цього питання, зазначає, що психологічна корек-

ція є тактовним втручанням у процеси психічного й особистісного розвитку людини з метою виправлення відхилень у цих процесах, яке впливає не лише на особистість, а й на її оточення, організацію її життєдіяльності [1]. Тобто, психологічна корекція комунікативної діяльності являє собою психокорекційний процес, спрямований на розвиток спілкування дітей старшого дошкільного віку із ЗПР з однолітками.

Структурну схему теоретико-організаційної моделі корекції комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із ЗПР подано на рис. 1. Відповідно до цієї схеми, методи діагностики та корекції обираються на основі принципів корекції й регламентуються законодавчою базою України.

Принципи корекційної допомоги дітям з особливими потребами сформульовано багатьма вченими, зокрема Л.С. Виготським, У.В. Ульяновою, Г.В. Фадіною, Н.Ю. Боряковою. Серед загальних принципів організації корекційної роботи дослідники визначають такі: єдність діагностики та корекції, єдність корекції й розвитку, діяльнісний підхід до корекції, комплексний підхід, комунікативна спрямованість навчання та виховання.

Принцип єдності діагностики й корекції свідчить про те, що завдання корекційної роботи можуть бути правильно сформульовані лише за умови їх ґрунтування на повній психологічній діагностиці, на основі якої

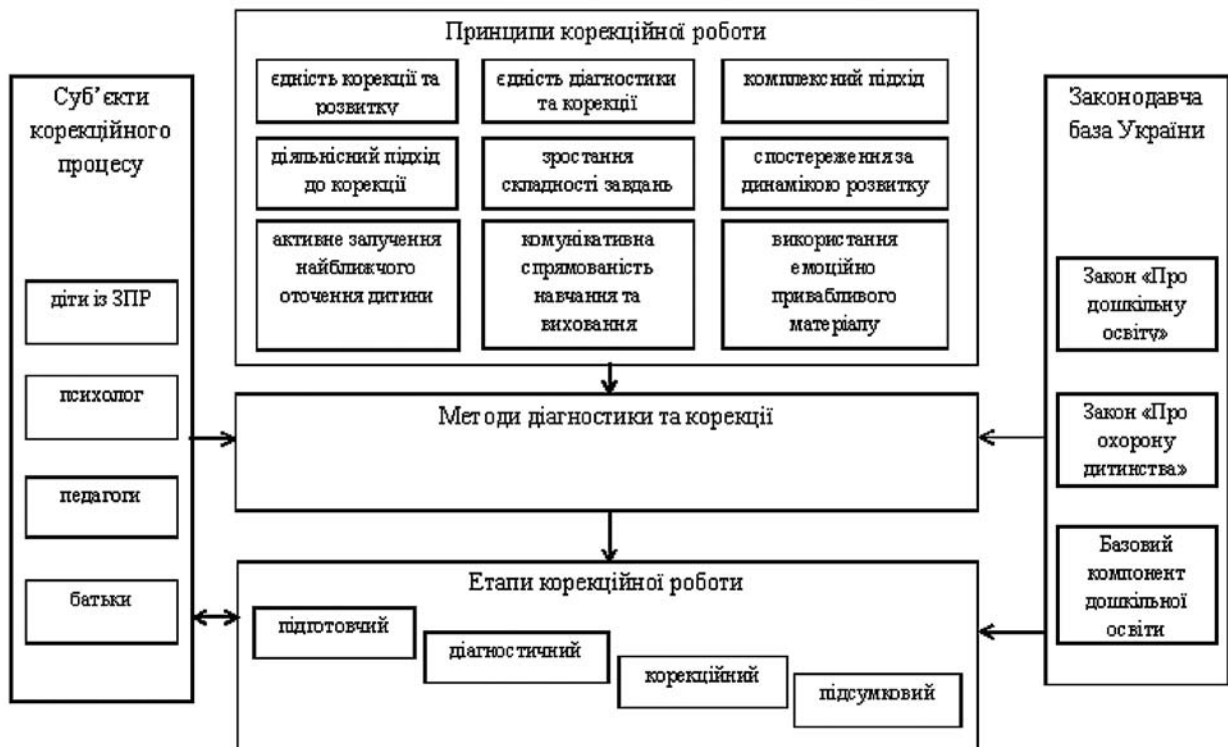

Рис. 1. Структурна схема теоретико-організаційної моделі корекції комунікативної діяльності дітей старшого дошкільного віку із ЗПР

фахівці визначають зони актуального та потенційного розвитку дитини (відповідно до концепції Л.С. Виготського).

Корекційний процес із дітьми із ЗПР в умовах спеціалізованого дошкільного навчального закладу відбувається на основі загальних принципів. У.В. Ульяновка стверджує, що принцип єдності діагностики й корекції є одним із провідних під час організації корекційно-педагогічної роботи з дітьми із ЗПР в умовах дошкільних закладів спеціального типу. Науковець уважає, що спостереження за динамікою розвитку дитини під час цілеспрямованої корекційної роботи має важливе значення для визначення її методів і змісту на різних етапах навчання й виховання [2].

Важливим принципом діагностики під час організації корекційної роботи з дітьми із ЗПР також є комплексний і етіопатогенетичний підходи. Лише за умови комплексного підходу під час усебічного дослідження психічного та соматичного розвитку дитини із ЗПР, механізмів і структури наявного дефекту із залученням до цього процесу різних фахівців (лікарів, педагогів, психологів) можна сприяти розвитку дитини. На думку Л.С. Виготського, завдання дослідника в процесі діагностики розвитку дитини полягають «не тільки у виявленні відомих симптомів, їх перерахуванні або систематизації та не лише в групуванні явищ за зовнішньо подібними характеристиками, а виключно в тому, щоб за допомогою розумової обробки цих зовнішніх даних проникнути у внутрішню сутність процесів розвитку» [3].

Принцип єдності корекції й розвитку означає, що необхідність корекційного впливу визначається на основі психолого-педагогічного аналізу внутрішніх і зовнішніх умов розвитку дитини (максимальної реалізації вікових можливостей дитини; розвитку індивідуальних особливостей дитини; створення емоційно-позитивного фону, який значною мірою залежить від продуктивності спілкування).

Під час організації роботи з дітьми із ЗПР у процесі навчання та виховання важливо враховувати закономірності їхнього онтогенетичного розвитку й визначити його якісну своєрідність, тобто здійснювати індивідуальний підхід до кожної дитини в контексті її вікового розвитку. Правильно організована корекційна робота завжди передбачає знання основних закономірностей психічного розвитку та розуміння значення вікових стадій для формування особистості дитини.

Дослідники підкреслюють важливість повноцінного проживання кожного етапу онтогенезу дитиною, але звертають увагу на те, що для кожної дитини вік виступає

як індивідуальний варіант розвитку. Тому під час корекційної роботи фахівці, орієнтуючись на нормативний розвиток, повинні враховувати надважливі психологічні закономірності, а саме: поступовість, нерівномірність розвитку, наявність «латентних» періодів, різні індивідуальні темпи як розвитку загалом, так і окремих його властивостей, процесів і якостей.

За допомогою діяльнісного принципу фахівці визначають шляхи та засоби для досягнення мети корекції. Основою цього принципу є положення про те, що рушійною силою розвитку є активна діяльність самої дитини, що провідна діяльність (у дошкільному дитинстві – гра) найбільшою мірою сприяє розвитку дитини в цьому періоді онтогенезу, що розвиток будь-якої людської діяльності вимагає спеціального формування (О.М. Леонтьєв, П.Я. Гальперін, С.Л. Рубінштейн).

В умовах затримки психічного розвитку ускладнюється процес становлення дитини як суб'єкта діяльності, спостерігається специфіка у формуванні й зміні провідних видів діяльності (У.В. Ульяновка), що потребує впровадження в роботу з ними додаткових корекційних заходів.

У.В. Ульяновка також підкреслює велике значення принципу комунікативної спрямованості навчання та виховання, який ґрунтується на необхідності приділення спеціальної уваги розвитку мови як основному засобові комунікації й цілеспрямованому формуванню навичок спілкування з дорослими та однолітками.

Під час розробки програми спецкурсу вважаємо за доцільне враховувати додаткові принципи: використання емоційно привабливого матеріалу; зростання складності завдань; активне залучення найближчого соціального оточення.

Принцип використання емоційно привабливого матеріалу означає, що ігри, заняття, вправи повинні створювати сприятливу емоційну атмосферу, стимулювати позитивні емоції. Корекційне заняття обов'язково має завершуватися на позитивному емоційному фоні.

Кожне завдання має складатися з низки етапів: від мінімально простого до максимального складного (принцип зростання складності завдань). Це дає змогу підтримувати інтерес до заняття й надає дитині можливість відчувати радість подолання. Збільшувати обсяг матеріалу і його різноманітність необхідно поступово, а саме: переходити до нового обсягу матеріалу лише після сформованості того або іншого вміння.

Принцип активного залучення соціального оточення до участі в різноманітних ко-

рекційних заходах визначається провідною роллю людей із найближчого оточення для психічного розвитку дитини. Тому до організації заходів залучаються всі фахівці, зокрема психологи, дефектологи, вихователі, медичні працівники та інші спеціалісти, котрі працюють у освітньому закладі.

Організація комплексної роботи передбачає кілька етапів: підготовчий, діагностичний, корекційний, підсумковий. Дуже важливо забезпечити участь усіх суб'єктів корекційного процесу (психолога, педагогів, батьків) на кожному етапі роботи. Основний зміст і результати етапів корекційного процесу подано в таблиці 1.

Метою першого – підготовчого – етапу є встановлення емоційно-психологічного контакту з дитиною та її родиною. Зміст цього етапу передбачає отримання первинної інформації про стан психофізичного здоров'я дитини (збирання анамнестичних даних); встановлення емоційно-довірливого контакту з батьками й формування установки на участь у системі запропонованих заходів разом із дитиною; налагодження зв'язку з учасниками корекційного процесу: вихователями, батьками, дітьми; аналіз діагностичного інструментарію з проблеми дослідження; визначення критеріїв дослідження.

Очікуваним результатом першого етапу є залучення батьків до психолого-педагогічного супроводу дітей під час корекційного процесу; обґрунтування вибору діагностичного інструментарію та визначення критеріїв для проведення дослідження.

Другий – діагностичний – етап спрямовано на дослідження особливостей комунікативної діяльності й визначення на їхній основі провідної форми спілкування дітей старшого дошкільного віку із ЗПР з однолітками. Очікуваним результатом другого етапу є визначення напрямів корекційної роботи, розробка системи заходів, спрямованих на корекцію комунікативної діяльності дошкільників із ЗПР; розробка програми спецкурсу щодо розвитку спілкування дітей старшого дошкільного віку із ЗПР.

Третій – корекційний – етап являє собою реалізацію системи заходів корекційного впливу, спрямованих на розвиток комунікативної діяльності; опанування провідною формою спілкування з однолітками. Змістом цього етапу є реалізація психокорекційного процесу на основі взаємодії батьків, дитини й педагогів і спостереження за динамікою змін у комунікативному розвитку дітей із ЗПР.

І.І. Мамайчук визначає «психокорекційний процес» як складну систему, яка містить

Таблиця 1

Зміст і результати етапів корекційної роботи

Назва етапу	Зміст етапу	Результат
підготовчий	встановлення емоційно-позитивного контакту з учасниками корекційного процесу	залучення батьків і педагогів до корекційного процесу
	збирання анамнестичних даних	обґрунтування вибору методики дослідження
	аналіз діагностичного інструментарію	критерії (провідний мотив, зміст потреби, основні засоби спілкування)
діагностичний	визначення параметрів дослідження комунікативної діяльності	критерії (провідний мотив, зміст потреби, основні засоби спілкування)
	дослідження особливостей спілкування дітей із ЗПР з однолітками	визначення форми спілкування дітей із ЗПР з однолітками за підсумками діагностики
корекційний	визначення напрямів корекційного впливу	визначення напрямів корекційного впливу
	розробка системи корекційних заходів	програма спецкурсу з розвитку спілкування дітей із ЗПР
	реалізація системи психокорекційних заходів	тематика навчально-практичних семінарів, занять з елементами тренінгу й тематичних консультацій для батьків і педагогів
	спостереження за динамікою змін у комунікативному розвитку дітей із ЗПР	створення розвиваючого середовища
підсумковий	контрольне дослідження особливостей спілкування дітей із ЗПР	унесення змін у систему корекційних заходів
	визначення ефективності заходів психокорекційного впливу	оволодіння засобами та навичками спілкування
		опанування нормативно-віковою формою спілкування дітьми із ЗПР з однолітками

стратегічні (розробка корекційних програм і психокорекційних комплексів) і тактичні завдання (розробка методів та психокорекційних технік, визначення форми проведення корекційної роботи, тривалості й режиму занять, підбір і комплектування груп) [5]. У межах психокорекційного процесу потрібно вирішувати завдання розвитку в дітей здатності усвідомлювати себе та сприймати однолітка як суб'єкта спілкування, формування емоційно-позитивного ставлення до однолітків, потреби в спілкуванні з ними, розширення репертуару засобів спілкування, формування нормативно вікової форми спілкування з однолітками.

Психокорекційний процес може бути короткотривалим (від 2 до 6 місяців) або довготривалим (більше ніж 6 місяців). Тривалість занять залежить від завдань психокорекції, психологічних особливостей розвитку учасників групи та їхнього віку.

Ефективність психокорекційного процесу значною мірою залежить від умінь психолога складати психокорекційну програму. Корекційну роботу з дітьми варто проводити на основі спеціально розробленої програми спецкурсу щодо розвитку спілкування дітей старшого дошкільного віку із ЗПР. Під час складання психокорекційних програм потрібно в позитивній формі чітко сформулювати основну мету психокорекційної роботи, що містить опис тих форм поведінки, діяльності, структур особистості, які повинні бути сформовані в дитини. Мета й завдання психокорекції повинні бути реалістичними та узгоджені з тривалістю роботи, можливістю перенесення дитиною нового позитивного досвіду в практику власної життєдіяльності. Визначити зміст корекційних занять з урахуванням структури дефекту й індивідуально-психологічних особливостей дитини, розвитку провідного виду діяльності й форми роботи з дитиною (групова, індивідуальна). Відібрати відповідні методи і техніки з урахуванням вікових, інтелектуальних і фізичних можливостей дитини. Запланувати форму участі батьків та педагогів у корекційному процесі. Розробити методи аналізу оцінювання динаміки психокорекційного процесу.

Оцінювання ефективності корекційних впливів потрібно спрямувати на аналіз змін у розвитку спілкування дітей із ЗПР з однолітками за підсумками психокорекційних заходів. Під час оцінювання ефективності психокорекційного впливу доцільно використовувати різноманітні методи, які обираються залежності від корекційних завдань. Критерії оцінювання результативності психологічної корекції потребують урахування структури дефекту, механізмів його вияву,

аналізу мети корекції й методів психологічного впливу.

Ефективність психокорекційного впливу значною мірою залежить від форми проведення психокорекційної роботи; підбору та комплектації корекційних груп; тривалості занять.

Дослідники традиційно виокремлюють дві форми проведення психокорекційних занять – індивідуальну й групову. Фахівці обирають форму роботи залежно від особливостей психічного та фізичного розвитку дитини, ступеня вияву проблеми й віку дитини. В умовах дошкільного навчального закладу під час роботи з дітьми із ЗПР ці форми роботи використовуються комплексно.

За групової форми психологічної корекції вся сукупність взаємодії та взаємин між учасниками групи може використовуватися в корекційних цілях. Психокорекційна група являє собою штучно створену малу групу, у якій дитина розкриває власний комунікативний потенціал і проблеми. Група в цьому випадку є для дитини моделлю реального життя, де вона виявляє такі самі стосунки, установки, цінності, емоційні та поведінкові реакції. А.А. Осіпова зазначає, що групова психологічна корекція містить три основних складових самосвідомості: самопізнання (когнітивний блок); ставлення до себе (емоційний блок); саморегуляція (поведінковий блок). Завданням когнітивного блоку є усвідомлення дитиною власних можливостей щодо використання різноманітних засобів спілкування. Емоційний блок спрямовано на формування в дітей позитивного емоційного ставлення до себе та однолітків, отримання нових емоційно-позитивних хвилювань під час спілкування з однолітками й розвитку мотивації на спілкування з ними. Поведінковий блок містить завдання формування нових форм поведінки під час спілкування з однолітками та відпрацювання навичок комунікативної діяльності.

У процесі комплектації психокорекційної групи потрібно враховувати таке: ступінь вияву й клініко-психологічну структуру дефекту дитини, віковий склад учасників, частоту і тривалість корекційного впливу.

На думку А.А. Осіпової, для проведення групової корекційної роботи з дітьми із ЗПР віковий склад учасників не має особливого значення. Учасниками групи можуть бути діти від двох до п'яти років.

А.А. Осіпова рекомендує здійснювати групову психокорекцію дітей дошкільного віку ЗПР у малих групах (4–7 осіб), що сприяє підвищенню ефективності групової взаємодії. На її думку, це зумовлено тим, що спілкування в цьому віці не є провідним видом діяльності, а знаходиться в процесі форму-

вання. Оптимальна кількість учасників групи значно залежить від частоти й тривалості психокорекційних занять. Для групи, де заняття проводяться 1–2 рази на тиждень, рекомендується склад від 2 до 7 учасників.

Індивідуальна психологічна корекція проводиться з метою відпрацювання окремо з кожною дитиною вмінь і навичок, із засвоєнням яких виникають складнощі або якщо дитина через будь-які причини відмовляється працювати під час групового заняття.

Важливим аспектом діяльності психолога на цьому етапі є робота психолога з родиною дитини (з питань формування адекватних батьківських установок на проблеми дитини шляхом активного залучення батьків до корекційного процесу) та педагогами (формування комунікативної компетентності; створення в дитячому колективі атмосфери прийняття, доброзичливості, відкритості, взаєморозуміння).

Очікуваний результат: розробка програми спецкурсу з розвитку спілкування дітей із ЗПР старшого дошкільного віку, визначення тематики навчально-практичних семінарів, занять з елементами тренінгу й тематичних консультацій для батьків і педагогів щодо підвищення рівня їхньої комунікативної компетентності; створення оптимально комфортних умов для повноцінного фізичного, психічного та соціального розвитку дитини, розвиваючого середовища на основі співробітництва дитини, батьків і фахівців в умовах дошкільного навчального закладу.

Метою четвертого – підсумкового – етапу є аналіз корекційного впливу та визначення ефективності впровадженої в практику роботи дошкільного навчального закладу системи заходів, прогнозування подальших корекційних дій у наступній віковій фазі розвитку дитини. Зміст підсумкового етапу: проведення контрольного дослідження щодо особливостей розвитку спілкування дитини із ЗПР з однолітками; експертне оцінювання результативності корекційних заходів; визначення подальшого навчально-корекційного шляху дитини з цього напрямку в умовах дошкільного навчального закладу. Очікуваний результат: оволодіння навичками спілкування та опанування провідною формою спілкування з однолітками.

Висновки. Отже, корекція комунікативної діяльності в дітей старшого дошкільного віку із ЗПР має будуватися з урахуванням загальних принципів: єдності діагностики й корекції, єдності корекції та розвитку, діяльнісного підходу до корекції, комунікативної спрямованості навчання й виховання.

Організація комплексної роботи щодо розвитку спілкування дітей із ЗПР у спеціалізованих дошкільних навчальних закладах

передбачає кілька етапів: організаційний, діагностичний, корекційний, підсумковий.

Здійсненню корекційної роботи обов'язково має передувати комплексне діагностичне обстеження, яке дає змогу виявити характер і ступінь відхилень розвитку, зробити висновок про можливі передумови та на підставі цього висновку сформулювати цілі й завдання корекційного впливу.

Психічний розвиток і формування особистості дитини можливі лише під час спілкування з дорослими та однолітками, відбуваються насамперед у тій діяльності, яка на цьому етапі онтогенезу є провідною (у дітей дошкільного віку – гра).

В умовах дошкільного закладу цілеспрямований психокорекційний вплив на дитину із ЗПР повинен здійснюватися через комплекс заходів із залученням до цього процесу людей із найближчого соціального оточення (батьків, психолога, педагогів та ін.).

Реалізація корекційної роботи вимагає від психолога постійного контролю за динамікою змін, які відбуваються в поведінці й діяльності, емоційних станах, почуттях і хвилюваннях дитини. Такий контроль надає можливість унести необхідні корективи в програму, методи й засоби психологічного впливу на дитину. Тобто, кожен крок у корекції має бути оцінений із погляду його впливу з урахуванням мети корекції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Онищенко Г. Індивідуальна психологічна корекція / Г. Онищенко // Основи практичної психології : [підручник] / [В.Г. Панок та ін.] ; М-во освіти України. – К., 1999. – С. 283–286.
2. Ульяновська У.В. Інтеграція дітей з ЗПР в общеобразовательную среду: проблемы и перспективы решения / У.В. Ульяновська // Специальная психология. – 2009. – № 2 (20). – С. 7–10.
3. Выготский Л.С. Основы дефектологии : [учебник для вузов] / Л.С. Выготский. – СПб. : Лань, 2003. – 654 с.
4. Мамайчук И.И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии / И.И. Мамайчук. – СПб. : Речь, 2006. – 400 с.
5. Осипова А.А. Общая психокоррекция : [учебное пособие] / А.А. Осипова. – М. : СФЕРА, 2002. – 510 с.
6. Борякова Н.Ю. Ступеньки развития. Ранняя диагностика и коррекция задержки психического развития у детей : [учебно-методическое пособие] / Н.Ю. Борякова – М. : Гном-Пресс, 2002. – 64 с.
7. Фадиной Г.В. Диагностика и коррекция задержки психического развития детей старшего дошкольного возраста : [учебно-методическое пособие] / Г.В. Фадиной. – Балашов : Николаев, 2004. – 68 с.
8. Екжанова Е.А. Коррекционно-развивающее обучение и воспитание : [программа дошкольных образовательных учреждений компенсирующего вида для детей с нарушением интеллекта] / Е.А. Екжанова, Е.А. Стребелева – М. : Просвещение, 2005. – 272 с.